

Vývoj teologického myšlení Josefa Zvěřiny

Michal Kaplánek

Přestože jsme se viděli s Josefem Zvěřinou jen párkrát, dokázal mě nadchnout pro svůj pohled na dogmatiku. Jak to kontrastovalo s nezáživným výkladem a nepřesvědčivými argumentacemi našich vyučujících bohosloví v Litoměřicích!

K výročí 110 let od narození Josefa Zvěřiny uspořádala Zuzana Svobodová v rámci aktivit České křesťanské akademie odbornou konferenci *Josef Zvěřina a teologie agapé*. Na této konferenci jsem vyslovil názor, že Ctirad Pospíšil poněkud podcenil Zvěřinův přínos pro teologii, když napsal, že „velikost Zvěřiny jako teologa opravdu neleží v jeho myšlenkovém výkonu, nýbrž v životním kontextu jeho díla".[1] Aby bylo možné vést odbornou polemiku na toto téma, je třeba se znovu do hloubky zabývat vývojem Zvěřinova teologického myšlení. Proto v tomto článku předkládám stručný přehled o tom, jak se během desetiletí měnil Zvěřinův přístup k teologii.

Josef Zvěřina se ve svých devatenácti letech definitivně rozhodl pro kněžskou dráhu, a tím i pro studium teologie. Jeho přístup ke studiu byl už v té době nebývale zralý. Nepovažoval teologii jenom za nutný (a možná i nudný) předpoklad pro kněžské působení, jak jsem se s tím občas – i v nedávné minulosti – setkal u některých kandidátů kněžství. Zvěřina totiž svůj vstup do semináře v roce 1932 označil s trochou vtipné nadsázky jako „manželství s pannou Theologií".[2]

K jeho myšlenkovému rozvoji jistě přispělo studium v Římě, kde žil až do roku 1938. Ovšem i tam přemýšlel samostatně a přednášky profesorů vnímal kriticky. Z jeho dopisů kamarádovi Janu Čeřovskému vyplývá, že teologická studia, která v Římě absolvoval, měla standardní kvalitu, prostě dobrý průměr. Zvěřina si poctivě osvojil novoscholastický způsob uvažování, který vždycky považoval za klíč k pochopení teologie, a to i o padesát let později, kdy už byl zralým teologem, který dokázal překonat tradiční schémata.[3]

Zvěřina se musel od dětství konfrontovat s antiklerikální atmosférou první republiky a s tím související silnou sekularizací. Proto se zajímal – podobně jako mnozí další čeští teologové

od Boublíka a Skalického až po Hoška a Noble – především otázkou po Bohu. Domnívám se, že právě proto přijal v roce 1943 pověření učit na bohosloveckém učilišti v Dolních Břežanech předměty pojednávající o existenci, o podstatě a o vlastnostech Božích.[4]

Poválečné roky

Po válce bylo již docela jasné, že se skrze KSČ bude i v Československu šířit marxistická ideologie. Protože Zvěřina i jako teolog cítil odpovědnost za směřování české společnosti, začal sám studovat spisy Marxe a Engelse. Chtěl odhalit, v čem může být marxismus pro společnost přínosem a v čem je pro křesťana nepřijatelný. Jeho zájem o marxismus nebyl čistě apologetický. Jako sociálně smýšlející člověk vnímal i pozitivní prvky marxismu, ale současně si byl dobře vědom rizik, která marxismus pro společnost představoval. Příznačné je, že už v roce 1946 (!), kdy odevzdal na Katolické teologické fakultě UK disertační práci s názvem *Marxismus – filosofie – náboženství*, nemohl tuto práci obhájit.[5]

Michal Kaplánek

Celá tato generace vycházela z přesvědčení, že víru je možné hájit a šířit jenom na základě solidního náboženského vzdělání.

Už jeho první publikace související s teologií svědčí o jeho zájmu o společenský a politický život. Nikdy nevnímal teologii jako něco odděleného od života. Zdá se, že už v roce 1940, kdy publikoval článek pojednávající o všeobecném kněžství (Královské kněžství věřících),[6] vnímal církev spíše jako *lid Boží* než jako hierarchickou strukturu. Kritika nemístného rozdělování na „laiky“ a „klérus“ byla jeho celoživotním tématem, ačkoliv velmi opravdově prožíval svoje kněžské poslání.[7]

Zvěřina snil o církvi jako o sjednocující síle. Hned po válce navázal kontakty se slovenským hnutím Rodina, které v době Slovenského štátu inspiroval a vedl chorvatský kněz Tomislav Kolakovič,[8] který na Slovensko a nepřímo i na Moravu a do Čech přinesl Cardijnovy myšlenky a zásady jocismu.[9] Pro české prostředí bylo signifikantní, že hnutí vytvořené pro dělnickou mládež se rozšířilo v první řadě mezi katolickými studenty a akademiky. Do tohoto kontextu patří klub křesťanských intelektuálů, který se scházel vždy v pondělí v kaplance Josefa Zvěřiny („pondělní klub“), a odtud získal přezdívku „zvěřinec“.[10] Členové klubu chtěli – jak bychom to vyjádřili dnes – evangelizovat své okolí. Tehdy se mluvilo spíše o apoštolátu, případně o laickém apoštolátu. Celá tato generace vycházela z přesvědčení, že víru je možné hájit a šířit jenom na základě solidního náboženského vzdělání, jak o tom píše Václav Vaško ve svých vzpomínkách, kde cituje základní dokument tehdejší františkánské formace laiků: „Jako poznává kněz bohovědu ve studiu odpovídajícím jeho poslání, má i katolický laik znát vědu o Bohu, nakolik to vyžaduje jeho vzdělání, místo ve společnosti, současná doba a její poměr k Bohu.“[11]

Proto také věřící studenti prahli po diskusích o duchovních tématech. Zájem o náboženské vzdělání byl u všeobecně vzdělaných věřících patrný i v době totality, zejména po r. 1968, kdy se mnoho laiků zúčastnilo kurzu Živá teologie, pořádaného Mádrem a Zvěřinou; kurzy tohoto typu v době tzv. normalizace neskončily, ale přešly do ilegality: aby nedošlo k prozrazení, musely se dodržovat zásady konspirace. S tímto zájmem kontrastuje dnešní malý zájem věřících o pravidelné aktivity zaměřené na náboženské vzdělávání dospělých a mnohdy i dětí.[12]

Pro Zvěřinu bylo charakteristické propojení teologie s kulturou a životem společnosti.[13] Zvěřina přemýšlel a snil o tom, jak by mohla být katolická církev v Česku schopnější k dialogu s většinou společnosti, která se už v první polovině 20. století pomalu, ale jistě sekularizovala.

Šedesátá léta

Velkou školou života a tolerance bylo pro Zvěřinu vězení, v němž strávil bezmála čtrnáct let (1952–1965). Většinu času tam prožil ve společnosti svých kolegů kněží a lidí, kteří byli tak jako on odsouzeni za své náboženské aktivity.[14] Zvěřina – pokud alespoň trochu mohl – vzdělával spoluvězně v teologii, ale také v oblasti umění. V šedesátých letech, kdy už byl vězeňský režim trochu volnější, pronikly i do vězení zprávy o druhém vatikánském koncilu.[15]

Zajímavé je, jak Zvěřina sám zpětně vyjádřil překvapení z koncilu, které prožívali kněží v kriminálu: „A pak začal koncil. To bylo překvapení, ale já se mu moc nepoddával, moje skepse mě žrala, říkal jsem si: To se dědkové sejdou do fotelů, budou tam něco povídat, vydají masivní dokumenty a věci budou při starém. Zaplať Pán Bůh, zase jsem se mýlil a to, co udělal koncil, to je opravdu epochální dílo, o jakém jsme jen v nejrůžovějších snech snili … A teď jsme měli radost, protože jsme si mysleli, že naše diskuse a modlitby slyšel ten, který slyší všechno a proniká vším, že tady působilo ‚communio sanctorum‘ (společenství svatých) a že jsme možná i my svou tužbou a svými diskusemi v kriminále přispěli k tomu, co se dálo na koncilu.“[16]

Po svém propuštění na svobodu studoval všechny dostupné materiály, z nichž se mohl dozvědět něco z východisek a výsledků druhého vatikánského koncilu. Leč naplno se mohl studiu této problematiky věnovat až v době tzv. pražského jara, tedy ve svých 55 letech. Pro toto období je spíše charakteristická jeho →

činnost redakční – a dnes bychom řekli také publicistická. Ve svých článcích v časopise Via i v Katolických novinách vycházel především z koncilních teologů, jako byli K. Rahner, H. Urs von Balthasar, E. Schillebeeckx a další. Vedle toho objevil další významné autory, jako byl například T. de Chardin nebo H. Schürmann. Zvěřina byl nadšený tím, jak se poselství evangelia stalo díky koncilu lidem bližší a srozumitelnější.

Pražské jaro

Sledujeme-li Zvěřinovy úvodníky a další články v Katolických novinách v letech 1968–1969, nemůžeme mít žádné pochybnosti o tom, že Zvěřina se plně postavil za změny v církvi, které se prosadily na koncilu. Jako redaktor časopisu Via usiloval o to, aby se z tohoto časopisu stalo periodikum, které se svou úrovní bude blížit obdobným časopisům na Západě. Zdá se však, že na to ještě zdaleka nebyla připravena čtenářská obec, kterou tehdy tvořili především kněží v duchovní správě. V poznámce nadepsané „Z redakce" se autor[17] ve 4. čísle ročníku 1969 snaží odpovídat na kritiky těch čtenářů (kněží), kteří byli zvyklí na nenáročné a často téměř bezobsažné texty dosavadního měsíčníku Duchovní pastýř, který byl právě nahrazen časopisem Via. Autor jménem redakce reaguje na dvě výtky velmi obecné a dvě trochu konkrétnější. Obecně kritizovali někteří čtenáři časopis jako „málo praktický" a moc intelektuálně náročný (dosl. „vysoký"). Další dva kritické body spíš ukazují na odlišné názory některých čtenářů, kteří kritizovali, že časopis obsahuje mnoho překladů textů zahraničních teologů, a jiní podezřívají redakci z toho, že přináší „jen jeden směr". Zatímco na tři předchozí výtky se podařilo autorovi docela přesvědčivě odpovědět, u té poslední tomu tak není. Autor píše: „Nezastáváme směr, ale naopak jsme otevřeni názorům, s kterými vždy nesouhlasíme. Zastáváme však zásadu, že nemůžeme mluvit jazykem třicátých let." Časopis Via stejně jako celá „nová teologie", kterou Zvěřina prosazoval, nechtěla nalévat „nové víno do starých měchů". Hezky to vyjadřuje v článku v Katolických novinách z 2. 2.1969, když přirovnává církev k lidskému organismu a píše: „organismus, který se nevyvíjí a nepřizpůsobí, ustrne a zajde … Pro nás není záchranou vrátit se k mravům našich předků. … Nechceme přece být neživým inventářem muzeí a antikvariátů."[18]

Michal Kaplánek

Zatímco bohoslovci v semináři byli „živeni" poučkami z padesátých let 20. století, Zvěřinovi studenti mohli tradiční teologii chápat novým způsobem a konfrontovat se soudobou situací.

Osmdesátá léta

V době svého krátkého působení na CMBF v Litoměřicích (1969–1970) se ve svých teologických textech a skriptech stále ještě držel tradiční struktury pojednání o jednotlivých článcích víry, tzv. manuálové struktury. Pokud tato stará skripta srovnáme s tím, co učil neveřejně v sedmdesátých a osmdesátých letech, vnímáme markantní rozdíl. Rozdíl spočívá ve dvou věcech:

1) Zvěřina byl jedním z mála teologů, kteří bez váhání začali realizovat výzvu obsaženou v koncilním dekretu o výchově kněží *Optatam totius* (čl. 16). V dekretu se vyžaduje, aby se kandidátům kněžství poskytlo „zvlášť pečlivé vzdělání … v oboru Písma svatého, které má být duší celé teologie". Pokud jde o dogmatickou teologii, koncil doporučuje nejprve prezentovat témata známá již z biblické teologie, tato témata pak rozvinout na základě učení církevních otců, a přitom se vyjeví, „jak probíhaly další dějiny dogmat, a to ve vztahu ke všeobecným církevním dějinám".

2) Druhý rozdíl spočíval právě v propojení teologie s životem, ale i s uměním a krásou vůbec. Jeho nauka (a to není nadsázka, protože Zvěřinova syntéza teologických myšlenek byla opravdu jeho – originální) umožnila celým generacím tajně studujících pochopit tradiční pravdy víry z hlediska aktuálních teologických směrů. Zatímco bohoslovci v semináři byli „živeni" poučkami z padesátých let 20. století, Zvěřinovi studenti mohli tradiční teologii chápat novým způsobem a konfrontovat ji se soudobou situací.

Pokud mluvil Zvěřina o „nové teologii", nemyslel tím francouzskou a německou *nouvelle théologie*, kterou sice znal a z které dokonce vycházel. Myslel tím teologii, která se zrodila ve vězení a jejímiž představiteli byli vedle Zvěřiny např. Antonín Mandl, Bonaventura Bouše nebo Oto Mádr.

Poznání, z něhož lze žít

Pospíšil má ve svém kritickém pojednání o Zvěřinovi pravdu v tom, že asi nejpropracovanější Zvěřinův traktát byl o Duchu svatém. Vychází totiž ze soudobých exegetů a podrobně studuje problematiku Boha – Ducha (rúach) ve Starém zákoně (od stvoření až po příslib „vylití Ducha"), poté „mezi Starým a Novým zákonem", nakonec v Novém zákoně, nejdříve ve Skutcích, v jednotlivých evangeliích, zejména u Lukáše, v Pavlových listech, v ostatních listech apoštolů a v dějinách křesťanství. Teprve pak dochází k tomu, co o Duchu svatém říká teologická tradice a učitelský úřad církve, a vše pak ústí do syntézy vlastního teologického pojednání o Duchu svatém včetně reflexe aktuálních otázek, jako bylo třeba rozvíjející se charismatické hnutí.[19]

Můžeme tedy říci, že Zvěřina rozvíjel dogmatiku na základě nauky koncilu a koncilních teologů. Pro něj neexistovala cesta zpět. Na druhé straně byl někdy velmi kritický vůči kolegům na Západě. Už v roce 1971 publikoval v italském sborníku mezi svými články také první verzi kritického Dopisu západním křesťanům, který byl v roce 1990 pozměněn a rozšířen. Kritické poznámky jsou i v jeho děkovné řeči při přijetí čestného doktorátu na univerzitě v Tübingen, kterou ovšem nemohl osobně pronést, protože v roce 1988 jako chartista nemohl vycestovat z ČSSR. Jeho kritika byla postavena proti „zesvětštění" církve nebo – jak by řekl papež František – proti mondénnosti. V těchto aspektech má zřejmě jeho kritika i dnes svoje opodstatnění. Naproti tomu někdy „šlápl trochu vedle", jak je vidět v jeho reakci na *Kölner Erklärung*,[20] kde zřejmě nejdříve úplně nepochopil důvody, proč němečtí teologové kritizovali Jana Pavla II. Poněvadž šlo zčásti o otázky morální teologie, byl to patrně sám Mádr, který Zvěřinovi osvětlil, v čem byla podstata protestu německých teologů, takže tento dopis se dochoval pouze v českém rukopise, vydaném později v knize *Pět cest k radosti*,[21] a protože nejsou známy žádné zahraniční reakce na tento dopis, lze předpokládat, že jej Zvěřina nakonec ani neodeslal.

Zvěřinova teologie byla spojena se životem a s vírou. Ze zkušenosti křesťana a kněze, který se už třicet let pohybuje mezi teology a studuje teologii, mohu říci, že u mnoha odborníků teologů mi právě toto propojení víry, teologie a života schází a že jsou to právě ti největší myslitelé, kteří dospějí k tomu, že necizelují detaily související s historickou formulací článků víry, ale hledají jejich význam pro současný, reálný svět, v němž žijeme. Jsou to totiž lidé, kteří vnitřně zápasí o pravdu, tedy přesněji řečeno o poznání, které se nějak blíží k pravdě o Bohu a o životě. Ze svých profesorů mám pořád na paměti Józefa Niewiadomského,[22] který pocházel z Polska a stále se musel konfrontovat s otázkou násilí – na polském národě za druhé světové války, ale také na Židech ze strany Poláků. Takoví teologové nemohou vytvářet mrtvé teorie, protože hledají poznání, podle kterého lze žít. Takovým teologem byl Josef Zvěřina.

Michal Kaplánek je katolický kněz a salesián, teolog a vysokoškolský pedagog.

Literatura a poznámky:

[1] POSPÍŠIL, Ctirad. Světla a stíny trinitologie a pneumatologie Josefa Zvěřiny. In *Teologické texty*, 2011, roč. 22, č. 3, s. 117–127.

[2] NOVOTNÝ, Vojtěch. *Odvaha být církví.* Josef Zvěřina v letech 1913–1967. Praha: Karolinum, 2013, s. 35.

[3] Srov. KAPLÁNEK, Michal. Živá teologie. Teologie Josefa Zvěřiny z pohledu pastorálního teologa, s. 85–86. In SVOBODOVÁ, Zuzana. *Josef Zvěřina a teologie agapé.* Praha: Tape Academy Press, 2024, s. 82–88.

[4] Srov. Novotný, s. 76

[5] Skutečné důvody nepřijetí jeho práce jsou těžko doložitelné. Oficiální verze zněla, že Zvěřina měl práci „doplnit podle pokynů". Zvěřina naopak byl toho názoru, že za tímto odmítnutím stály politické zájmy a obavy tehdejšího děkana Kudrnovského (srov. Novotný, s. 139–140).

[6] Odkaz na Časopis katolického duchovenstva 1940.

[7] Srov. ZVĚŘINA, Josef. Obnova laikátu. In ZVĚŘINA, Josef. *Pět cest k radosti.* Praha: Vyšehrad, 2003, s. 61–76 (podle původního samizdatu z r. 1986).

[8] Srov. VAŠKO, Václav. Legendární profesor Kolakovič. In *Teologické texty,* 2007, č. 4, s. 210–214.

[9] Soudobá publikace věnovaná Cardijnovi a hnutí JOC: Gigacz, Stefan Robert, and Bruce Duncan. *The leaven in the council: Joseph Cardijn and the Jocist Network at Vatican II.* Australian Cardijn Institute Cooperative Limited, 2021.

[10] Zde se scházeli mj.: Adolf Kajpr SJ, Jan Anastáz Opasek OSB, František Mikulášek SJ, diecézní kněží: Josef Zvěřina, Antonín Mandl, Oto Mádr a mnozí katoličtí laici, jako např. Jaroslav Cuhra, Jan Čep, Bedřich Fučík, Mečislav Razik, Václav Vaško st. (srov. tamtéž, 203).

[11] Tamtéž, 211.

[12] Veřejné přednášky přitáhnou větší počet posluchačů pouze v tom případě, že jsou pozváni veřejně známí referenti jako např. Tomáš Halík, Tomáš Petráček, Marek Vácha a několik dalších. Jinak přijde maximálně 20–30 osob, většinou starších. V sekularizovaných oblastech Čech si ani mnozí věřící rodiče nepřejí, aby jejich děti chodily na náboženství, protože i dnes cítí děti, které chodí do kostela, nebo dokonce na náboženství, nepochopení ze strany spolužáků nebo učitelů. Pro věřící rodiče je tedy snadnější zůstat se svými dětmi „v katolické bublině" a příliš na sebe neupozorňovat.

[13] Pro vyjádření souvislosti kultury se společností se někdy vyjadřuje výraz převzatý z francouzštiny *sociokulturní* (socioculturelle), případně substantivum *sociokultura.*

[14] Veliké tresty odnětí svobody dostali tito křesťané ve vykonstruovaných procesech za „špionáž a spojení s nepřátelskými mocnostmi"; každý kontakt se zahraničím a se Svatým stolcem byl československými soudy automaticky považován za špionáž a úsilí svrhnout režim.

[15] Srov. např. Novotný, s. 275, 289, 294, 319–320, 326 a další místa.

[16] KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút. *Žít jako znamení.* Rozhovory s Josefem Zvěřinou. Praha: Zvon, 1995, s. 72.

[17] *Z redakce.* In *Via*, 1969, roč. 2, č. 4, nečíslovaný rub obálky (text je podepsán pouze „Z", ale z toho, že Zvěřina byl v té době už dva měsíce hlavním redaktorem časopisu, vyvozujeme, že jde o jeho text).

[18] ZVĚŘINA, Josef. Tradice a tradice. In *Katolické noviny*, 1969, roč. 21, č. 5, s. 4.

[19] ZVĚŘINA, Josef. *Teologie agapé.* Dogmatika. Sv. 1. Praha: Scriptum, 1992, s. 97–209.

[20] Kölner Erklärung bylo prohlášení 220 teologů (z ledna 1989) především německé a francouzské jazykové oblasti, kteří si stěžovali na mocenské zásahy Kongregace pro nauku víry a v některých případech i papeže samého proti kritickým teologům a věřícím. Významné teologické osobnosti, např. Peter Hünermann, byly pak u zrodu Evropské společnosti pro katolickou teologii. U zrodu české sekce ESKT (dnes Česká společnost pro katolickou teologii) byl Zvěřinův kolega Oto Mádr.

[21] ZVĚŘINA, Josef. Ke Kolínskému prohlášení (Wider Entmündigung – für eine offene Katolizität, 1990). In *Pět cest k radosti*, s. 95–97.

[22] Józef Niewiadomski, nar. 1951, emeritní profesor dogmatiky v Innsbrucku (1996–2019), předtím v Linci (1991–1996).